

Demokratik-hüquqi dövlət qurmaq, vətəndaş cəmiyyəti formalaşdırmaq insan hüquqları amili nəzərə alınmadan qeyri-mümkündür. Xalqın iradəsi üzərində qurulan hər bir dövlətin, o cümlədən, Azərbaycan dövlətinin başlıca məqsədi və fəaliyyət istiqamətləri xalqın milli maraqlarını qorumaq, vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarını təmin etməkdən ibarətdir.

Dövlətin idarə olunmasında və ictimai işlərdə vətəndaşların iştirakından danışarkən, "vətəndaş cəmiyyəti" anlayışı ilə tez-tez rastlaşmalı oluruq. Müasir sosial-siyasi realitələri nəzərə alsaq, bu anlayış altında başa düşülən ayrı-ayrı, ancaq bir-birini tamamlayan iki fenomeni fərqləndirmək lazımdır. Siyasi ədəbiyyatda bu anlayışdan, geniş mənada, siyasi-hüquqi, sosial-iqtisadi cəhətdən müəyyən xüsusiyyətlərə və münasibətlər sistemində malik olan bütöv bir cəmiyyəti xarakterizə etmək üçün istifadə edilir. "Vətəndaş cəmiyyəti" anlayışından həm də, nisbətən dar mənada, vətəndaşların dövlət və özəl sektordən kənarında yaratdıqları və iştirak etdikləri birliklərin məcmusunu ifadə etmək üçün istifadə olunur. Birinci mənada, vətəndaş cəmiyyəti əmək vasitəsilə öz fərdlərinin tələbatlarını təmin edən və siyasi-hüquqi cəhətdən müəyyən inkişaf mərhələsində olan insan birliyi formasıdır.

Vətəndaş cəmiyyəti ilə bağlı əsas fikirlərin müəlliflərindən biri olan Emmanuil Kant (1724-1804) bu nəticəyə gəlmişdi ki, hər bir insanın azadlığının digərlərinin azadlığı ilə uyğunlaşdırılmasının başlıca yolu vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılmasıdır. Kanta görə vətəndaş cəmiyyəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- 1) cəmiyyət üzvünün bir insan kimi azadlığı;
- 2) bir təbəə kimi onun digərləri ilə bərabərliyi;
- 3) cəmiyyət üzvünün bir vətəndaş kimi müstəqilliyi. Hegele (1770-1831) görə isə, vətəndaş cəmiyyəti öz tələbatlarını əmək vasitəsilə başqalarının tələbatlarına uyğunlaşdıraraq individuumlar sistemi kimi çıxış edir. Vətəndaş cəmiyyətinin təməlini şəxsi mülkiyyət, maraqların birliyi, vətəndaşların qanunla təsbit edilmiş formal ümumi bərabərliyi və insanın təsadüflərdən qorunması təşkil edir.

Vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğunun başlıca şərti onun hər bir üzvünün konkret mülkiyyətə və ya belə bir mülkiyyətə yiyələnməkdə iştirak imkanına, ondan öz istədiyi kimi istifadə edə bilmək və onun barəsində sərəncam vermək hüququna malik olmasıdır. Mülkiyyətə sahib olmaq vətəndaş cəmiyyətində şəxsiyyət azadlığının təməli şərtidir. Xüsusilə, orta və xırda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı təşəbbüslər yalnız inkişaf etmiş vətəndaş cəmiyyətinin verdiyi imkanlardan asılıdır.

Vətəndaş cəmiyyəti həm də şəxsiyyətin sosial, intellektual və psixoloji inkişafının, daxili azadlığının və öz potensialını gerçəkləşdirmək imkanlarının yüksək səviyyədə olduğu bir cəmiyyətdir. Bu şərt cəmiyyətin uzunmüddətli evalyusyon və inqilabi inkişafı nəticəsində ödənilir və reallaşır. Yaxşı inkişaf etmiş cəmiyyət strukturunu, qısa müddət ərzində yaratmaq olmaz, bu, obyektiv bir prosesdir.

Qısamüddətli bir kampaniya vasitəsilə hər kəsin canındakı kölə psixologiyasını kökündən bir anda

qoparıb atmaq mümkün iş deyil. Vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğunun daha bir mühüm şərti cəmiyyətdə müxtəlif qrupların və təbəqələrin mənafelərini bütün zənginliyi və çoxcəhətliyyətlə əks etdirən inkişaf etmiş sosial strukturun mövcud olmasıdır. Bu strukturun formalaşması üçün cəmiyyətdə qeyri-dövlət münasibətlərinin (iqtisadi, sosial, ailə, milli, mənəvi, əxlaqi, dini və s. insanların iş və özəl həyatı, onların adətləri, ənənələri, xüsusiyyətləri) varlığı və işləkliyi həlledici amildir əlverişli şərait yaradıldığı təqdirdə, daha uğurlu və səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərir və inkişaf edir. Belə bir şərait isə, dövlət tərəfindən və ya onun əksinə olaraq, xeyli dərəcədə cəmiyyətin özü tərəfindən yaradılır. Dövlət lazımi qanunların qəbul edilməsi, demokratik strukturların formalaşdırılması, hamılıqla qəbul olunmuş norma və prosedurlara ciddi riayət etməsi və hüquqlara təminat yaradılması yolu ilə VC-nin inkişafına və müstəqil fəaliyyətinə şərait yaradır. Bunlar təmin olunmadıqda isə, müstəqil ictimai təşkilatlar, hərəkatlar, kütləvi informasiya vasitələri timsalında, qanun çərçivəsində dövlətə qarşı balanslaşdırıcı güc mərkəzi yaratmaqla, VC həm özünün, həm də, bütövlükdə, cəmiyyətin inkişafına nail ola bilər.

Vətəndaş cəmiyyətini, eyni zamanda, dövlətdaxili münasibətlərin

insan hüquqlarına dair Ümumdünya Bəyannaməsi qəbul olundu. Bir sıra Avropa dövlətləri 1949-cu ilin avqustunda Avropa Şurasının Nizamnaməsini qəbul edərək, əsas məqsədi insan hüquqlarının müdafiəsi olan beynəlxalq təşkilatın əsasını qoydular. Avropa Şurasını təsis etmiş dövlətlər 1950-ci il noyabrın 4-də Romada "İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi və Əsas Azadlıqlar haqqında" Avropa Konvensiyasını qəbul etdilər.

Konvensiyada əks olunmuş prinsiplərə uyğun olaraq, 1959-cu ildə Strasburqda İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi fəaliyyətə başladı. 1966-cı ildə BMT-nin himayəsi ilə "Sosial-iqtisadi və Mədəni Hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt", "Mülki və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt" və ona əlavə olaraq, Protokol qəbul olundu. Bu sənədlər 1976-cı ildə qüvvəyə mindi. Hər bir kəsin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sənədlərdə təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları vardır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin I hissəsinə uyğun olaraq, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Bu ali məqsədin həyata keçirilməsi vasitələrindən biri insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması sahəsində qanunların qəbul edilməsi

Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında insan hüquqları amili

inkişafına təsir göstərən insan qruplarının təşkilatlanmış fəaliyyəti və sosial şəbəkələşmə kimi də müəyyən etmək olar. İctimai rifah naminə şüurlu və aktiv fəaliyyət kimi vətəndaş təşəbbüsləri vətəndaş cəmiyyətinin əsas dinamik xüsusiyyətini təşkil edir.

BMT-nin keçmiş baş katibi Kofi Anan, 2001-ci ildəki çıxışında, cəmiyyətin gələcək inkişafı nöqtəyi-nəzərdən, vətəndaş cəmiyyətinin əhəmiyyətini çox dəqiq şəkildə ifadə etmişdir: "Bütün bəşəriyyətin xoş gələcəyinə ümidlər yaradan yeganə yol qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlıq yoludur, hansı ki, bütün ictimai qüvvələr-dövlət, xüsusi sektor, təhsil və tədqiqat müəssisələri, bütün formalarda vətəndaş cəmiyyəti, müəyyən məqsədlərə nail olmaq üçün öz güclərini birləşdirməlidirlər". İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların təmin olunması uğrunda həyata keçirilən çoxəsrlik mübarizə İkinci Dünya müharibəsindən sonra daha da geniş vüsət aldı. Müharibədən dərhal sonra - 1945-ci il oktyabrın 24-də BMT-nin Nizamnaməsi qəbul olundu və az sonra, bu Nizamnamənin 68-ci maddəsinə uyğun olaraq İnsan Hüquqları Komissiyası yaradıldı. Məhz bu komissiyanın söyləri nəticəsində, 1948-ci il dekabrın 10-da

və onların təbliğ olunmasıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinə əsasən, konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi üçün təminat yaratmaq və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan bütün normativ-hüquqi aktlar konstitusiyaya və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, konstitusiyada insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə nisbətə, fərqli qaydalar müəyyən edilibsə, beynəlxalq müqavilənin norması tətbiq edilməlidir. İlk baxışdan, konstitusiyanın 12-ci maddəsinin II hissəsi ilə 151-ci maddəsi arasında müəyyən ziddiyyətin olduğu görünə bilər.

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

İlqar Cəfərov yazır: "Elmi ədəbiyyatda, haqlı olaraq, qeyd edilir ki, hüquqi təfsirin məntiqinə görə konstitusiyanın beynəlxalq hüquq üzərində üstünlüyünü nəzərdə tutan 151-ci maddə ümumi qaydanı ehtiva edir.

Konstitusiyanın 12-ci maddəsinin II hissəsi isə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiqi ilə bağlı xüsusi hal nəzərdə tutur. Bu hal üçün hüquqi texnikanın prinsipi olan "lex specialis derogat legi generalis" ("xüsusi qanun ümumi qanunu dəyişdirir") qaydası tətbiq edilir. Təbiidir ki, hər hansı bir məsələyə münasibətdə onu tamamilə və aydın şəkildə həll edən xüsusi qayda mövcud dursaydı, belə hallarda, ümumi qayda müraçət etməyə ehtiyac qalmır.

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların xüsusi statusa malik olması ölkə qanunvericiliyinin ona uyğunlaşdırılmasını zəruri edir. Digər tərəfdən, insan hüquqları sahəsində əsas Avropa standartlarını özündə ehtiva edən 1950-ci il tarixli "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası və ona əlavə edilən 1, 4, 6 və 7 sayılı Protokolların müdafiə mexanizmi

olan İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarları da üzv dövlətlər üçün məcburidir. Avropada mövcud olan insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizminin əsasını "İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında" 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyası təşkil edir. Bu sənədin insan hüquqlarının qorunmasına dair beynəlxalq standartların bərqərar olunması istiqamətində müstəsna rolunu olmuştur. Konvensiyanın hüquqi sənəd kimi bir neçə aspektdən qiymətləndirmək olar. Birincisi, Konvensiyanın əsasında səmərəli nəzərdə mexanizmi fəaliyyət göstərir. Bu mexanizmlərə əsaslanan iştirakçı dövlətlər, Konvensiyaya və onun əsasında formalaşan prezident hüququna söykənərək, bir tərəfdən, milli qanunvericiliyi, digər tərəfdən isə, dövlət-hüquq təsisatlarının fəaliyyətini təkmilləşdirmək imkanını əldə edir. Qeyd olunan vəziyyət Avropa Şurasına daxil olan bütün dövlətlərdə özünü büruzə verir. İkincisi, nəzərə almaq lazımdır ki, Avropa Konvensiyasının milli hüquq institutlarına təsiri daimi xarakter daşıyır və Ümumavropa inteqrasiya prosesində özünü büruzə verir.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru